

# **ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ**

**Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi**

## **IV. ULUSLARARASI ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK SEMPOZYUMU**

**(18-20 EKİM 2018 ANKARA)**

### **BİLDİRİLER KİTABI**

**Editörler:**

**Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU**

**Dr. Ayşe ÇAMKARA ERGİNER**

**2.CİLT**

**ANKARA- 2018**

# ŞİA'NIN HİNDİSTAN'DA VAROLMA MÜCADELESİNİN DELHİ TÜRK SULTANLIĞI SAFHASI

## Shiism The Struggle of Salvation In India Delhi Turkish Sultanian Perspective

**Bilal KOÇ\***

### Öz

Delhi Türk Sultanlığı'nın temelleri, 1206'da Kutbeddîn Aybek tarafından atılmıştır. Aybek, Kuzey Hindistan civarında kurulan Gurlu Hanedanı'na Sultan Muizzeddîn Muhammed b. Sâm Gurî döneminde hizmet etmiştir. Onun vefatının ardından idareyi eline alarak, Kutbiler (1206-1210) olarak adlandırılan ve Delhi Türk Sultanlığı'nın ilk dönemini başlatmıştır. Aybek'in vefatının ardından, yönetim, sırasıyla Şemsiler (1210-1266) Balabanlar (1266-1296), Halaçlar (1296-1320) ve Tuğluklular (1320-1414)'a geçmiştir. Bu hanedanlar, tarihi süreç içerisinde pek çok gelişmeyle karşı karşıya kalmışlardır. Söz konusu bu gelişmelerden birisi de şîliğin kendileriyle olan hâkimiyet mücadelesidir. Özellikle İsmâîli hareketinin karmatî kolunun, Sultan Şemseddîn İl-tutmuş'a yönelik muhalif tutumu bunun ilk örneği olurken, onların bu mücadeleleri Tuğluklular'ın son dönemlerine kadar aralıksız şekilde devam etmiştir. Bu çalışmayla birlikte, Hindistan'da varlıklarını devam ettirdiği bilinen şîi grupların, tarihi kökenleri burada Delhi Türk Sultanlığı özelinde ortaya konmuştur. Bu doğrultuda dönemin ahvalini ortaya koyan kaynakların da işaret ettiği ölçüde, onların faaliyetleri, nerelerde ve nasıl bir faaliyet içinde oldukları ve yayılma alanları ele alınmıştır. Bu doğrultuda karmatîlerin 1234 yılında Sultan Şemseddîn İl-tutmuş'a karşı suikast tertibi ile 1237 yılında Sultan Raziye'ye karşı vaziyet alışları ve Delhi'de toplanmaları, fiilî mücadeleye girişerek sonuç elde etmeye çalıştıkları dönem olmuştur. Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh dönemi ise karmatîleri etkisiz kılmaya yönelik çabanın olduğu bir devre olmuştur. Tuğluklular Hânedânî'nin üçüncü hükümdarı Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk döneminde ise şîi gruplara karşı katı bir tutumun varlığı ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sonundaki değerlendirme kısmında ise ne gibi sonuçlara ulaşıldığına dair bilgilere yer verilmiştir. Bu itibarla, burada, Gazneliler'den Babürlülere kadar uzanan tarihi sürecin ara dönemini teşkil eden Delhi Türk Sultanlığı safhasındaki gelişmelerden -şîilik- bütün yönleriyle ortaya konmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Şîi, Hindistan, Delhi, Delhi Türk Sultanlığı, İsmâîli, Şia, Karmatî

### Abstract

The foundations of the Delhi Turkish Sultanate were laid by Kutbeddin Aybek in 1206. Aybek, the Gurlu dynasty established around northern India, Sultan Muizzeddin Muhammad b. Served in the period of Sâm Gurî. After his death, he took control of the administration and initiated the period called the Kutbiler (1206-1210), which constituted the first period of the Delhi Turkish Sultanate. Management of Aybek after death went to the Şemsiler (1210-1266) Balabanlar (1266-1296), Halaçlar (1296-1320) and Tuğluklular (1320-1414). The dynasties fa-

\* Arş. Gör. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye, bilalkoc@gazi.edu.tr

ced many developments in the historical process. In other words, one of these developments is the shii struggle for dominance with them. Especially the oppositional attitude towards the karmati group of the Ismâli movement, Sultan Shemseddin Il-tutmuş, is the first example of this, their struggles continued uninterrupted until the last period of Tugluğs. Along with this work, the historical roots of the shii groups in India that are known to carry on their existence are put forward here in the Delhi Turk Sultanate. In this direction, the activities, where and how they are involved, and the areas of expansion are addressed, to the extent that the sources reveal the period of time. In this direction, the karmatis were assassinated against Sultan Semseddin Il-tutmuş in 1234 and they were gathered in Delhi against the Sultan Raziye in 1237 and they tried to obtain results by engaging in actual struggle. The period of Sultan Muizzeddin Behrâm Shah has been a period in which efforts have been made to neutralize karmati's. Sultan Firûz Shah, the third ruler of the Tugluğs Dynasty, was in the period of Tugluğs a solid attitude towards the shii groups. In the evaluation section at the end of the work, information on how the results are achieved is included. In this respect, the developments in the stage of Delhi Turk Sultanate, which is the historical period between Gaznevids and Babur's, are revealed in all aspects.

**Keywords:** Shii, India, Delhi, Dynasty of Turk Delhi, Ismaili, Shia

## 1. Giriş

Türk tarihinin ve kültürünün uzandığı önemli noktalardan birisi olan Hindistan, önemli bir tarihi sürece tanıklık etmiştir. Türklerin bu coğrafyadaki serüvenleri, İslâmiyet öncesi döneme kadar uzanmaktadır. İslâmiyet'in yayılmaya başlamasıyla birlikte, önemli duraklardan birisi de Hindistan olmuştur. Türkler, özellikle Gazneliler ve Delhi Türk Sultanlığı dönemiyle birlikte Hint alt kıtasının en ücra köşelerine varıncaya kadar akınlarda bulunmuşlardır. Bu askeri akınları gerçekleştirirken bir taraftan da bölgede siyasi hâkimiyetlerini kurarak, yerleşmeye başlamışlardır. Türklerin bölgedeki siyasi faaliyetlerinin Gazneliler sonrası Babürlüler öncesi ara dönemini teşkil eden Delhi Türk Sultanlığı safhası, uzun siyasi tarihi sürecinde, birbiri ardına siyasi hâkimiyeti ele geçiren Türk asıllı emirlerin kurduğu hanedanlarla yönetilmiştir. Bu emirlerden ilki Gurlu sultanı Muizzeddin Muhammed b. Sam'ın Türk memlukü olan Aybek'tir. 1206'da onun siyasi hâkimiyeti ele geçirmesiyle başlayan süreç, 1414 yılında hâkimiyetin Seyyidler Hanedanı'na geçmesiyle son bulmuştur.

Müslümanların Hindistan'a yönelik ilk akınlalarının temeli, Medine İslâm Devleti'nin sınırlarının genişlemeye başladığı dönemlere denk gelmek birlikte, Ebû'l-as Mugire'nin Hindistan seferi, bu minval üzere atılmış ilk adımdır. Hz. Ömer döneminde bu sefer dışında başka bir akın düzenlenmemişse de bölgeye yönelik askeri bilgilerin devamlılığı Hz. Osman döneminde devam etmiştir. Hz. Ali'nin halifeliğinde ise 660 yılında Sind bölgesine bir sefer düzenlenmiştir. Askeri birliklerin daha düzenli ve hazırlıklı şekilde

Sind bölgesine sevk edilmesi Emevî Halifesi Muaviye döneminde devam ettirilmiş ve bu doğrultuda Abdullah İbn Savâd, emrindeki birliklerle bölgeye akın düzenlediyse de Hinduların etkili karşı koymaları üzerine bir netice elde edememiştir. Emevi halifesi Velid İbn Abdülmelik'in halifelğinde, dönemin Irak valisi Haccac İbn Yusuf, 711 yılında, Muhammed İbn Kasım'ı emrine verdiği askerlerle birlikte, Sind bölgesinin ele geçirilmesi için göndermiş ve başarılı bir sonuç elde edilmiştir. Sind Bölgesi'nin İslâmiyet ile tam olarak bütünleşmesi ise Abbasî Halifeliği döneminde olmuştur. Ancak belli bir süre bölgenin halifelik tarafından ihmal edilmesi üzerine bölgede pek çok prenslik ortaya çıkmıştır. Bu arada 883 yılında ismâîlilerin ilk tebliğcisi Sind bölgesine gelmiştir. 977 yılında ise Fatimî el-Aziz tarafından gönderilen İbn Şeybân, askeri bir garnizonla bölgeye gelerek Multân'ı zapt etmiş ve bu tarihten itibaren Cuma hutbeleri onlarca yıl Fatimî halifeleri adına okunmuştur (Ahmed, 1995: 9-11).

Bu açıdan bakıldığında; bir İslâm tarihi fenomeni olarak şianın faalid yet gösterdiği alanlardan birisi de Hindistan olmuştur. Özellikle karmâtîlerin Yukarı Sind civarındaki varlıkları, Gazneli Mahmud'un bölgeden çıkarılmad sından sonra uzunca bir süre devam etmiştir. Öyle ki karmâtîler, ismâîliler ve Suriye ile Mısır'daki akraba topluluklarla ilişkilerini devam ettirmişlerdir (Ahmed, 1995: 11). Şiilik ile ilk karşılaşmalardan olmak üzere Hindistan'da *karmâtîlere*<sup>1</sup> karşı mücadelenin Delhi Türk Sultanlığından hemen önce Kuzey Hindistan merkezli olarak bölgede siyasi hâkimiyet süren Gazneliler ile Gurlular Devletleri döneminde yapıldığı görülmektedir. Özellikle Gazneliler Devleti'nde Sebükteğın Ali ile oğlu Sultan Mahmud, Horasan merkezli olarak faaliyet gösteren bu topluluğa karşı mücadele etmişler ve onların olası ayaklanmalarına izin vermemişlerdir. Öyle ki Sultan Mahmud, batınî, ismâîli ve karmâtî gibi hareketlerin faaliyetleri isyan boyutuna ulaşmadığı müddetçe, elebaşları dışında kimsenin öldürülmesine izin vermemiştir. Özellikle 1010/1011 yılında yeniden Gazne'den Multan üzerine sefer düzenleyip<sup>2</sup>, bölgenin ele geçirilmesinin ardından burada yaşayan karmâtîler ile mülhitler<sup>3</sup> (ملحدان) t<sup>3</sup>topluluğuna mensup, birçok kişi cezalandırılmıştır. Bunları ileri gelenlerinden Davud b. Nâsır<sup>4</sup> ise canlı olarak ele geçirilmiştir. Yine Sultan Mahmud'un 1028 Rey seferinde de görüldüğü üzere Büveyh Hükümdarı Mecdü'd-devle, kontrolü kaybedince, yardım istemiş ve Gazneli ordusu bölgedeki karmâtî ve batınî varlığını kırmıştır. Sultan Mahmud'un oğlu Mesud da Kazvin, Hemeşân ve İsfahan gibi yerleri birkaç yıl içinde zapt etmiştir. Gazneli tarihinden

öğrendiğimiz kadarıyla 1023-4 tarihlerinde Gazneli hac kafilesinin Mısır Fatımî Halifesi'nin ülkesinde belli bir süre kalması ve halifenin onlara hediyeler sunması Bağdat halifesini tedirgin etmiş ve Sultan Mahmud'a elçi yollayarak durumu açıklığa kavuşturmasını istemiştir. Daha sonra da Gazneli Hükümdarı Mesut, Abbasi Halifesi el-Kaim bi-Emrillâh'ın elçisine, halifenin izin vermesi durumunda Kirman'dan Umman'a kadar uzanan yerlerde karmâtîler ile mücadeleye hazır olduklarını bildirmiştir (Esterebâdî, 1387/I: 92, 104-105, 124; Bayur, 1987/I: 62, 180, 183-184, 214, 239-240).

Dolayısıyla Sultan Mahmud'un Hindistan seferlerinin dördüncüsünü teşkil eden Multân seferi de bu bağlamda bölgedeki batını düşüncelerin yayılmasının önüne geçmek şeklinde olmuştur. 1026 yılındaki on altıncı Hindistan Seferi Somnat üzerine düzenlenmiş ve bunun hemen akabinde, Sultan Mahmud, Mansûra bölgesindeki karmâtîler üzerine sefer düzenleyerek varlıklarını sonlandırmak istemiştir. Sultan Mahmud dönemiyle alakalı Fatımî Halifesi tarafından gönderilen elçinin öldürülmesi dönemin kritik gelişmelerinden birisi olmuştur (Merçil, 1989: 18-21, 27, 46-48). Esterâbâdî, Sultan Mahmud dönemi gelişmeleriyle alakalı verdiği bilgilerden birisinde, Nişâbûr'da yaşayan zengin bir kimsenin durumunun Sultan Mahmud'a bildirilince o kişiyi huzuruna isteyerek bu kadar malı nasıl edindiğini ve nasıl zenginleştiğini sorduğunu, akabinde de onun mezhep olarak durumunu sorgulayarak, karmâtîlerden veya mülhitlerden olup olmadığını öğrenmeye çalıştığını ortaya koymuştur. Bu kayıt aslına bakılırsa "*ötekinin hali*"ni somutlaştırmaya bir örnek olarak durmaktadır. Hatta bu kimsenin sultana, istemesi durumunda bütün mal varlığına el konulmasını, ancak kendisine karmâtî ya da mülhit denmesinin doğru olmayacağını ve böyle bir "*adlandırma*"ya maruz kalmasının kendisini üzeceğini söylediğini de kayıt olarak düşmüştür (Esterebâdî, 1387/I: 125). Bu açıdan bakıldığında ağır bir "*ötekileştirme hali*"nin varlığı ve bunun bir insan üzerindeki etkisini ortaya koymak bakımından dikkat çekicidir.

Gurlular Devleti'nde ise özellikle Alaeddin Cihansuz döneminde devlet önemli oranda güçlenmiştir ki, bunda Selçuklular Devleti'nin Sultan Sancar döneminde, 1153 yılından sonra, Horasan bölgesindeki iç karışıklık da etkili olmuştur. Böylelikle Gurlular Devleti'nin orduları Türkler tarafından doldurulacak ve devlet güçlenecektir. Gur Hükümdarı Alâeddin Cihansuz, tahtta bulunduğu sırada, bu mülhit ve karmâtî topluluklarının faaliyet alanları genişlemiştir. Bir diğer Gurlu sultanı Muizzeddin Muhammed ise 1175-6 yılında Multân bölgesinin kontrolünü elinde bulunduran karmâtîlerin siyasi varlığına

son vererek, onlara karşı tavır almıştır. Ancak onların tam olarak faaliyetlerinin sonlandırılması pek mümkün olmamıştır. Bu bölge, daha sonra ki süreçlerde sünnî mezhebi doğrultusunda şekillenecek ve pek çok şeyh ve evliya burada yaşayacaktır (Esterebâdî, 1387/I: 201; Bayur, 1987/I: 253, 257, 365; Hizmetli, 2001/24: 512). Delhi Türk Sultanlığından hemen önce Karmatîler'in Sind civarında tam olarak kontrol altına alınmaları ise 1200'lü yılların başında Türk beylerden Nâsireddîn Kabaca'nın siyasi hâkimiyetini sağlamasıyla olmuştur (Ahmed, 1995: 11). Aşağıda da ele alınacağı onların bu faaliyetleri ve kendilerine mücadele alanı açma çabaları Delhi Türk Sultanlığının her sıkıntılı döneminde yeniden kendisini gösterecektir.

## **2. Fiilî Mücadele ile Delhi'de Varlık Gösterme Aşaması**

### **2.1.Sultan Şemseddîn İl-tutmuş'a Karşı Suikast Tertibi (1234)**

Delhi Türk Sultanlığı devrindeki ilk malumat Sultan Şemseddîn İl-tutmuş dönemindeki gelişmeler bağlamında görülmeye başlanır. Burada vaki suikast girişimi münasebetiyle şîliğe ve şîlere karşı belli oranda bir mukavemetten bahsetmek imkân dâhilindedir ki, bu mukavemet hali bağlamındaki gelişmeler de burada söz konusu edilmiştir. Burada dini menşeli bir mücadeleden ziyade suikast gibi siyasi mahiyet kazanan olaylar sebebiyle yaşanan gerginlikten söz edildiği dikkatten kaçmamalıdır. Sultan Şemseddîn İl-tutmuş (1210-1236)'un, Delhi'de Cuma Namazı'nda bulunduğu bir zamanı fırsat bilen mülhitler topluluğuna mensup birkaç kişi harekete geçerek, ona suikast girişiminde bulunup, devletin başkentinde karışıklık çıkarmak istediler. Delhi Türk Sultanlığı tarihinin belli dönemine yakından şahitlik eden tarihçilerden birisi olan Abdulmelik İsemî, diğer kaynaklarda şîi milisler olarak kaydedilen kişileri, *dinsiz* ve *tanrıtanımaz* manalarına gelen *mülhit* şeklinde tanımlar. İsemî, mülhitlere mensup kişilerin birer ikişer Delhi'nin her tarafından gelerek, şehrin içine girdiklerini ve fırsatını buldukları anda da şehirde karışıklık çıkardıklarını nakleder. İsemî, fiilî mücadeleye geçen kişilerin harekete geçtiklerini öğrendiğinde, günün Cuma olduğunu ve bunların Cuma Namazı sırasında camiye ulaşarak, karışıklık çıkarmak istediklerini, ancak olayın fark edilmesiyle hemen onlara karşı müdahalede bulunulduğunu kaydeder (1948: 122). Olay sonrası suikastçılardan birkaçı kaçarak gizlenmeye çalışılsa da Delhi halkının gayretiyle kısa sürede ele geçirildiler. Vakit kaybetmeksizin o anda boyunları vurularak cezalandırıldılar (Herevî, 1929/I: 30; Esterebâdî, 1387/I: 239; Konukçu, 1992/9: 387)<sup>5</sup>.

Bu suikast tertibinin arka planına bakıldığında; İl-tutmuş'un dinine ve ibadetlerine bağlı olduğunu yakından takip eden suikastçılar, onun Cuma Namazı'na gitmesini planlarını gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Mülhitler, Nur adlı liderlerinin öncülüğünde, harekete geçip, birkaç kişiyi caminin içerisinde şehit ettilerse de sultana yaklaşma fırsatı bulamamışlardır. Esterebâdî'nin kaydına göre, durumu fark eden Delhi halkı, hemen harekete geçerek, suikastçıların bulunduğu yere gelip, olaya müdahale etmişlerdir (1387/I: 239; Bayur, 1987/I: 281; Cöhçe, 2002/VII: 700-702). Bayur ise bu suikastı tertip edenlerin aşırı şîi olarak bilinen ismâliyye mezhebinin karmâtî grubuna mensup olan kişilerin yaptığını ortaya koyar. Bunların sultanın camiye giderken yalnız ve tedbirsiz olarak hareket ettiğini tespit ettikten sonra bu işe yöneldiklerini ancak başarılı olamadıklarını bildirir (1987/I: 281, 338; Merçil, 2006: 323). Bu itibarla Konukçu'nun da işaret ettiği şekilde bu olay ve daha öncesinde, bölgedeki ismâli anlayışı sonlandırmak için elinden geleni yapan diğer İslâmî gruplara gün doğmuştur (1992/9: 389).

## **2.2. Sultan Raziye Begüm'e Karşı Vaziyet Alış ve Delhi'de Toplanış (1237)**

Karmâtîler'in aynı minval üzere faaliyete giriştikleri bir diğer olay da İl-tutmuş'un kızı Sultan Raziye (1236-1240) döneminde olmuştur. Raziye, babasının vefat etmeden önce erkek kardeşlerinin hayatta olmasına rağmen bir kadın olarak kendisini taht için varis olarak tercih etmesinden dolayı bir sıkıntı ve tepkiyle karşı karşıya kalmıştır. Onun tahta geçmesinin ardından kendisine muhalif olan kardeşleri ile ileri gelen beyler tepkilerini iyice artırarak fiili mücadeleye giriştiler. Sultan Raziye'nin başlangıç itibariyle bütün memleket işlerini kanun ve kurallar çerçevesinde yapmak istemesine rağmen vezirlik makamında bulunan Nizâmü'l-Mülk Cüneydî bunlara uymak istemedi. Hatta Raziye'ye karşı ilk muhalif tutumu başlatan ve Delhi civarında toplanmaya başlayan Melik Cânî, Melik Kûçî, Melik Kebîr Hân ve Melik İzzeddîn Muhammed Salarî ile birlikte hareket edip, başkentte sultanı zor durumda bırakmak istediler. Ancak bu esnada Evedd bölgesinin idareciliğini yapan Melik Nâsireddîn Taysî (tazî), Sultan Raziye'yi bulunduğu zor durumdan ve sarmaldan kurtarmak için kendisine bağlı askerlerle birlikte Delhi'ye geldi. Onun Ganj Nehri'ni geçmesini bekleyen diğer emirler onu yakalayarak öldürdülerse de başkent tamamlanmıştı kendilerinin lehine bir üstünlük sağlayamadılar. Çünkü bu esnada hala Sultan Raziye'nin Delhi'de bulunan askerler

ile halk üzerinde bir ağırlığı vardı. Raziye, biraz sonra bundan yararlanarak, Delhi'den salimen çıkmanın yollarını aramaya başlamış ve ilk fırsatta da şehirden çıkarak Cûn Nehri kıyısına gelmişti. Burada kendisine bağlı kalmaya devam eden ve birlikte hareket etmekte ısrarlı olan Türk emir (bey)lere emir vererek, muhaliflerle aralıksız şekilde mücadeleye devam etmelerini emretti (Cüzcânî, 1389/I: 457-458; Esterebâdî, 1387/I: 242-245).

Bu cümleden olarak muhalif emirlerle sürdürülen mücadele neticesinde taraflar arasında barış yapıldı. Hemen ardından da muhalif beylerden Melik İzzeddîn Muhammed Salarî ile Melik İzzeddîn Kebîr Hân Ayaz gizlice Sultan Raziye tarafına geçtiler. Gece yarısı sarayda bir araya gelerek, Melik Cânî, Melik Kûçî ve Nizâmü'l-Mülk Cüneydî'yi yanlarına isteyerek, kontrol altına alıp, çıkan isyanı böylelikle sonlandırmak istediler. Adı geçen muhalif beyler ise yenilgiden sonra ordugâhlarına gitmişlerdi. Sultana bağlı askerler onları takip ederek, Melik Kûçî ile kardeşi Fahreddîn'i ele geçirerek tutsak edip, öldürdüler. Melik Canî, bunu haber alır almaz Payil (پایل) huduna kaçtıysa da o da yakalanarak öldürüldü. Nizâmü'l-Mülk Cüneydî ise Kuh-ı Serhend (کوه سرهند) tarafına çekildiyse de bir müddet sonra o da orada yakalanarak öldürüldü. Kısacası Sultan Raziye, saltanatının hemen başlarında karşı karşıya kaldığı bu iç çekişmelerden muhaliflerin teskin edilmesi veya ortadan kaldırılması ile kurtuldu. Hemen ardından da kendisine bağlılık gösteren beyleri önemli makamlara tayin etti. Habeş asıllı Cemâleddîn Yakut'u *emir-i hacib* makamına tayin etmesi, Türk beyleri oldukça huzursuz etti. Şemseddîn İl-tuta muş ile birlikte hareket eden ve devletin kuruluşunda oldukça önemli rol oynayan Türkler varken, Habeş asıllı birisinin *emir-i haciplik* makamına tayin edilmesini doğru bulmadılar ve Raziye'ye karşı tepkilerini ortaya koydular. Dolayısıyla Sultan Raziye'nin bu isyanları bastırmak için epeyce bir mesai sarf etmesi gerekiyordu ki, kısa süre sonra Cemâleddîn Yakut öldürülmüş, Raziye ise Teberhende Kalesi'nde tutsak edilmiştir (Cüzcânî, 1389/I: 458-462; Esterebâdî, 1387/I: 242-246)<sup>6</sup>.

Kısaca temas edilen bu olayları ve karışıklık halini fırsat bilen Hindistan karmâtîleri ile mülhitleri de aynı zamanlarda isyan girişiminde bulundular. Bu hassas süreci ve karışıklığı değerlendirmek de ısrarlı olan karmâtîler, Nur Türk (نور ترک) adlı bilgin önderliğinde, Gücerât, Sind ve başkent Delhi'nin civar yerlerinden toplanarak, İl-tutmuş döneminde olduğu gibi gerçek niyetlerini gösterdiler. Yine bir Cuma Namazı'nı fırsat bilen bu gruba menî



sup 1.000 kişi, 6 Recep 1237'de camide bulunanları baskınla öldürmek için harekete geçmişlerse de, tam bir sonuç almalarına fırsat verilmemiştir. Olayın ayrıntısına bakıldığında bu grup, Delhi Cuma Camisi'nde bulunanlar tarafından oldukça zor bir şekilde geri püskürtülmüştür. Karmâtîler iki bölük halinde hareket ederek, yürüyüşe geçmişlerdir. İlk grup, yeni hisar tarafından yürüyüşe geçip, mescidin kuzey tarafından camiye girmeye çalışırken; ikinci grup ise Kumaşçılar Pazarı (بازار بزازان)'nın arasından Muizzî Medresesi (مدرسه معزى)'nin kapısını mescit zannederek girmişlerdir. Karmâtîler, hızlı hareketle kılıç sallayarak, saldırıya başlamış ve yaşanan karışıklık ve sıcak çatışma esnasında Delhi halkına mensup bazı kimseler öldürülürken, diğerleri de yaşanan kaostan dolayı ayak altında kalarak ezilmişler ve feci şekilde hayatlarını kaybetmişlerdir. Mücadele halkın arasında da devam etmiş ve Delhi'de bulunan devlet adamlarından Melik Nâsireddîn Aytemür Balaramî ile Emir Nâsırî Şair ve diğer kimseler de ellerine aldıkları silahlarıyla isyancıları püskürtmek için mescidin minare tarafından karşı harekete geçmişlerdir. Üzerlerinde zırhları ve düzenli şekilde hareket ederek mülhitlerin üzerine yürüyerek, kısa sürede mescidin yukarı kısmında toplanmışlardır. Ele geçirilen karmâtî ile mülhitlerden birçoğu öldürülürken, isyan bütün yönleriyle birlikte sonlandırılmıştır (Cüzcânî, 1389/I: 461; Konukçu, 1992/9: 392; Cöhçe, 2002/VIII: 702).

Görüldüğü üzere, hem Sultan Şemseddîn İl-tutmuş döneminde yaşanan kısa süreli karışıklık hem de Sultan Raziye'nin taht için tercih edilmesinin yarattığı ikilik, Delhi ve civarında idareyi elinde bulunduran Şemsîler Hanedanı'nı zor durumda bırakmıştır. Karmâtîler, halkın büyük kesiminin bir arada bulunduğu Cuma Namazı'nı eylemleri için etkili bir zaman dilimi olarak tayin etmişlerdir. Ancak her iki teşebbüsleri de büyük kıyımlara sebep olmadan kontrol altına alınarak sonlandırılmıştır. Dolayısıyla taraflar arasında yaşanan bu çarpışmalara, Delhi ordusu açısından bakıldığında karmâtîlere karşı tam ve etkili bir netice alınamamıştır. Bunda da beyler arasındaki birbirlerine ve Sultan Raziye'ye karşı güvensizlik hali etkili olmuştur. Özellikle Raziye'nin beylere ve valilere karşı takındığı katı tutum ve kılık kıyafet noktasında dönem ve İslâm toplumunun anlayışına uygun olmayan şekilde hareket etmesi neden olmuştur (Cüzcânî, 1389/I: 460-461; Bayur, 1987/I: 283; Cöhçe, 2002: 702). Kaynakların üzerinde mutabık kaldığı üzere İl-tutmuş'un vefatından Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın tahta geçtiği 1266 yılına kadar aileden pek çok kişi birbirini ardına tahta geçecek ve hanedan da bu süreçte oldukça yıpranacaktır.

Tahtta ve merkezde sağlanamayan istikrar, devletin her fırsatta saldırıya maruz kalmasına zemin hazırlamıştır (Berenî, 1862: 25-28).

### **2.3. Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh'ın Muhalifleri Etkisizleştirme Yöntemi (1240)**

Sultan Şemseddîn İl-tutmuş oğlu Behrâm Şâh, kız kardeşi Sultan Ra-ziye'nin muhalif tutum takınan Türk emirler ile melikler tarafından tahttan uzaklaştırılmasının hemen ardından onların onayı ve isteği ile “*Muizzeddîn*” unvanını alarak başkent Delhi'de Şemsîler Hanedanı'nın yeni hükümdarı olarak ilan edildi. Devlet içerisinde gerekli atamaları ve tayinleri yapan yeni sultan naiplik makamına İhtiyâreddîn Aytekin'i getirirken, vezirlik makamını ise Nizâmü'l-Mülk Muhammed İvaz'ı tayin etti. Ancak kısa süre sonra bu iki devlet adamının sarayda ve hâkimiyet altında bulunan yerlerde kontrolü kendileri lehine almaya çalışmaları yeni sultanın dikkatini çekti. Bunun üzerine Behrâmşâh, onların bu hareketlerini sonlandırmak için *fedayi*<sup>7</sup> olarak iki Türk gulâmını, saraydan görevlendirerek, onları öldürmelerini istedi. Bu doğrultuda harekete geçen bu *fedayiler*, önce naib İhtiyâreddîn Aytekin'i yaralayarak öldürdüler. Hemen ardından da vezir Nizâmü'l-Mülk'ü ortadan kaldırmaya çalışılarsa da o kaçmayı başardı (Cüzcânî, 1389/I: 462-464; Konukçu, 1992/9: 398; Cöhçe, 2002: 703). Burada ilk olarak şu hususa dikkat çekmek gerekirse, *fedayi* ifadesi önemli durmaktadır. Cüzcânî, ilgili naklinde bu ifadeyi kullanmakla birlikte, mezhep olarak bir şey söylememektedir. Bu yönüyle bakıldığında, hanedan içerisinde, fedayilerin artık bir suikast timi olarak kullanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde Bedâûnî de *fedayi* ibaresini kullanmaktadır (1380/I: 60). es-sihrindî ile Esterâbâdî, Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh'a bağlı olan bu Türk gulamlara sultanın bizzat emir vererek sarhoş görünüşüne bürünerek, suikastı gerçekleştirmelerini emrettiğini kaydederler (1391: 28-29; 1387/I: 246). Bu itibarla kaynakların buradaki farklı ifadelerini dikkate almak yerinde olacaktır. Ayrıca, eğer İsmâîli fedayileri bu işi yaptılarsa hangi ara Delhi yönetimiyle bu denli bir ilişki içerisine girdiler. Çünkü onların kısa sürede bu şekilde güç elde etmeleri mümkün gözükmemektedir.

### **3. Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk (1351-1388)'un Katı Tutumu**

Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk, kendi telifi olan *Fütûhât-ı Fîrûzşâhî* de idaresi altında bulunan topluluklardan bahsettiği kısımda, şîilere dair kayıtlar düşer. Dönem itibariyle şîi mezhebinden olanlara revâfız (روافض) denildiğini, böl-

gede yaşayan halkı, rafz<sup>8</sup>(رفض) ve şîiliğe davet ettiklerini belirtir. Hatta bu mezhebe mensup olanların kendilerinin hazırladıkları *kitaplar ve risâlelerin*<sup>9</sup> bulunduğunu ve hatta bunların buldukları yerde eğitime ve ders vermeye başladıklarını kaydeder. Ayrıca bunların Hulefâ-yı Râşîdin ile Hz. Ayşe ve sâhâbenin ileri gelenleri hakkında kaba sözler sarf ettiklerine dair duyular aldığını ortaya koyar. Hatta *Kur'ân-ı Kerim*'i “*mülhâkât-ı Osmanî*” olarak gördüklerini ifade ettikten sonra, ifadelerini ve tanımlarını biraz daha ağırlaştıran Fîrûz Şâh, onların cinsel ilişkilerinin de gayr-i ahlâkî olduğuna dair iddialarda bulunur. Bu itibarla o insanları ağır bir şekilde suçlayarak, kendi durduğu yerden bir subjektif ve ötekileştirici bir tutum içine girer. Kaynakların bu şekilde verdikleri bilgilerin ciddi tenkit ve diğer kaynaklarca teyitle kullanılması elzemdir. Sultan Fîrûz Şâh, bu ve benzeri ifadelerle kayıtlarını genişlettikten sonra kendisinin tedbir amaçlı olarak, bu mezhebe inananların hepsini yakalattığını söyler. Hatta daha da ileri giderek, onları dinsiz ve inançsız kimseler olarak ilan ettiğini belirtir. Bunları yapan sultan birçoğunun idam edilmesi için emir verdiğini söyledikten sonra geriye kalanları ise şiddetli şekilde azarlama, tehdit etme ve teşhir etmek suretiyle işkenceye tabi tuttuğunu kaydeder. Yine sultan, onların inançları doğrultusunda okudukları kitaplarını da herkesin görebileceği bir yerde yaktırdığını ifade etmekten de çekinmez. Böylelikle bu topluluğun şerrini (!) ortadan kaldırdığını söyler (Fîrûzşâh, 1954: 6; Anonim, 1387: 124-125; Koç, 2017a: 243-246).

Bu cümleden olarak tahtta bulunduğu zaman zarfında (1351-1388) Delhi ve idaresi altında bulunan yerlere pek çok mimari eser kazandıran ve fakir kız çocuklarının evlenebilmesi için sosyal yardım sandığı şeklinde değerlendirilebilecek bir uygulama ile devlet hazinesinden bütçe ayıracak kadar düşünceli bir sultan olan Fîrûz Şâh, karmatîler söz konusu edildiğinde onlara karşı katı tutum içinde olmuştur. Onun dönemine dair kayıt düşen ve araştırmalarda bulunanların üzerinde mutabık kaldığı şekilde, devletin bütün uygulamalarında İslâmiyet'e ve onun öğretilerine bağlı kalmıştır. Öyle ki sünnî mezhebi dışındaki diğer mezheplere hayat hakkı tanınaması onun dinî açıdan en belirgin yönü olmuştur (Bayur, 1987/I: 330; Cöhçe, 2002: 716; Koç, 2017a: 238-239). Onun bu tutumuna benzer şekilde örneklere İslâm tarihinde rastlamak mümkündür ki, Abbasî Halifesi Harun Reşîd de şiaya karşı oldukça katı tutum içinde olmuştur (Zeydan, 2012/II: 438). Fîrûz Şâh'ın naklettiği ve kayıt düştüğü hususlar, kaydedine bakan yönüyle oldukça ciddi ve ağır suçlamalarla doludur. Dolayısıyla onun bu nakillerini oldukça hassas ve dikkatli bir şekilde

görmek ve okumak gerekir. İfade edildiği üzere en son tahlilde Sultan Fîrûz Şâh, koyu bir sünnî olduğunu belirtmektedir. Onun hakkında kayıtlar düştüğü şîiler ise kendi inançları doğrultusunda bir hareket serbestisine bu dönemde de kavuşamamışlardır. Diğer bazı inanışlar ve toplulukların da dini merkezli düşüncelerine ve faaliyetlerine izin verilmediğini Fîrûz Şâh, kendisi bizatihi eserinde ortaya koymuştur (Dihlevî, 1947: 20; Fîrûzşâh, 1954: 5-11; Anonim, 1387: 141; Herevî, 1929/I: 120; Koç, 2017a: 243 vd.)<sup>10</sup>.

#### **4. Sonuç ve Değerlendirme**

Şîiliğin faaliyet alanlarından birisi olan Hindistan'da da mücadele aşaması Gazneliler sonrası Delhi Türk Sultanlığı döneminde de devam etmiştir. Özellikle sultanlığın yaşadığı iç çekişmeler karmâtîler'in faal olmalarının önünü açmıştır. Sultan Şemseddîn İl-tutmuş sonrasında yaşanan iç çekişmeler, hanedanı ve hâkimiyet altında tutulan yerleri dış saldırılara açık hale getirmiştir. İfade edildiği üzere İl-tutmuş döneminde, karmâtîler fırsat buldukları ilk anda ve onun tedbirsiz şekilde hareket ettiğini gördüklerinde suikast için harekete geçmişlerdir. Sonuç aldıkları zaman, yıllardır sürdürdükleri varlık mücadelesi anlam kazanmış olacaktı ki, halk ve ordu onlara bu fırsatı vermemiştir. Dolayısıyla karmâtîlerin aynı dönemlerde farklı coğrafyalarda ortaya koymaya çalıştıkları varlık mücadelesi ve ayakta kalma arzuları karşılık bulmamıştır. İl-tutmuş sonrasında ise hanedan ailesindeki taht için mücadele hali, karmâtîlere yeniden toplanarak hareket etme imkânı sağlamışsa da, yine istedikleri şekilde yönetimi ele geçirme amaçlarına ulaşamamışlardır. Sonuçta, Delhi halkını derinden etkileyecek şekilde Delhi Cuma Mescidi ile Muizzî Medresesi civarında bulunan bazı Müslümanlar ağır şekilde şehit edilirken; diğer bazıları yaşanan kargaşa içinde ezilerek hayatlarını kaybetmişlerdir. Özellikle Sultan Raziye döneminde Nur Türk adlı ileri gelen karmâtî önderinin varlığı ve teşvik edici rolü, onların yaptıkları işi profesyonelce uygulamaya koyduklarını göstermektedir. Bu itibarla Delhi ve civarındaki karmâtî varlığının bağlı olunan otorite isimle ve fiili mücadeleyi gerçekleştirenlerle ortaya koydukları bir eylem yaşanmıştır.

Bu cümleden olarak Şemseddîn İl-tutmuş veya kendisinden sonra tah-ta çıkan hükümdarların bir anda ortaya çıkan karmâtî tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını söylemek doğru olmayacaktır ki, Gurlular ve Gazneliler döneminden itibaren varlıklarını bildikleri bu mezhep temsilcilerine karşı tehlike ortaya çıkmadığı müddetçe dokunmamışlardır. Öyle ki, karmâtîlere

karşı en net vaziyeti, ifade edildiği üzere, Sultan Şemseddin almış ve hatta onların faaliyetlerini bütün yönleriyle sonlandırmıştır. Onların bir topluluk olarak Delhi ve civarında varlık gösterdiklerini ve mezheplerinin gereğini yerine getirdiklerini belirten de Fîrûz Şâh Tuğluk olmuştur. Hatta onların ileri gelenlerini en ağır şekilde cezalandıran ve kitaplarını yaktıran da O olmuştur. Dolayısıyla kültür ve medeniyet coğrafyasında o dönemlerde, karmâtîlere karşı alınan vaziyetin bir benzeri Delhi ve civarında da alınmıştır. Kaynaklar, bu gruplara “*mülhid*” şeklinde yer verir. Kaynaklarda bu yönüyle karmâtîler ile mülhitler, birlikte kullanılmıştır. Bu yapılırken de özellikle İl-tutmuş’a suikast girişimi sonrasında olaya karışanlar dışında diğerlerine karşı devlet tahammülünü sürdürmeye devam etmiş, ancak siyasi merkezli olarak yürütmeye çalıştıkları faaliyetlerine müsamaha gösterilmemiştir. Ancak yine de Raziye döneminde görüldüğü üzere bir yolunu bulup, fiili mücadeleye girmişlerdir.

Bütün bu yaşananlar, beraberinde devleti, Çağataylılar’ın Kuzey Hindistan’a yönelik saldırılarına açık hale getirmiştir. Özellikle Gazne, Multân ve Lahor, saldırıların ana hedefi olmuştur. Bu saldırılar birbiri ardına aralıksız şekilde Delhi Türk Sultanlığı’nın sonuna değin devam etmiş ve 1397/1398’deki Timurlu saldırılarına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Delhi’ye yönelik dış saldırıların temelinde içerideki ağır gelişmeleri görmek mümkündür. Bu itibarla karmâtîler’in faaliyet alanlarını genişletmek için giriştikleri mücadele, etkin bir şekilde karşı konulmasıyla asıl amacına ulaşamamıştır. Delhi Türk Sultanlığı tarihini ortaya koyan kaynaklar, karmâtîler ile ilgili sınırlı bilgi vermekle yetinmişlerdir. Onların inanç akideleri, etkinlik alanları ve ayinlerine yönelik bilgiyi *Fütûhât-ı Fîrûzşâhî* dışında bulmak mümkün değildir. Bu eserde de bunların dini ve sosyal amaçları ile kurumlarına dair ortaya konulan bir bilgi yoktur. Yine suikasta teşebbüs edenlerin yahut onlara yardım edenlerin nereden ve nasıl emir aldıklarına dair de kaynaklar sessizdir. Bu itibarla yapının Delhi ve civarındaki etkinlik alanıyla ilgili daha fazla bilgiye yer verilmemektedir. Orada ortaya konulan saptamaların da tamamen ötekileştirme amacına matuf olarak geliştiği ve konumlandırıldığı görülmektedir. Ayrıca Sultan Fîrûz Şâh dönemi ve uygulamaları, bu anlamda şîliğe karşı set alınmış en belirgin dönem olmuştur. O, böylesine bir katı tutumla birlikte önceki tecrübelerden hareketle hanedanın geleceğine ve varlığına yönelik muhtemel bir tehlikeyi ve tesiri ortadan kaldırmıştır.

Bu itibarla karmâtîlerin neyi ve neleri hedefledikleri, hangi muhtemel neticeyi elde etmek istediklerine dair net bilgi bulunmamaktadır. Yine nerede

ve nasıl bir müstakil idare kurup kurmayacaklarına dair de kayıtlar bulunmamaktadır. Cüzçânî'nin ortaya koyduğu nakiller, diğer müellifler tarafından da nakledilmiş ve sadece bölgedeki karmâtîleri suikast ve şiddetle itham etmeye dönük bilgilere yer verilmiştir. Yine Delhi ve civarında yaşayan karmâtîlerin giriştikleri bu suikast tertipleri için dış kaynaklı herhangi bir telkin olup olmadığı da belli değildir. Bu faaliyetleri sonrası, merkezî idare ile bir anlaşma yapıp yapmadıkları, toplu olarak herhangi bir yere sürgün edildiklerine dair de bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu suikast girişimleri ile hangi sonucu elde etmek istedikleri net olmamakla birlikte, bölgede yeni bir hanedan kurma gibi girişimlerinin veya düşüncelerinin olmadığı da söylenemez. Dolayısıyla Delhi ve civarındaki karmâtîler ile alakalı tarihi kaynakların ortaya koyduğu nakillerden hareketle kesin hükümler ortaya koymak mümkün gözükmemektedir. Neticede karmâtîliğin de tarihi kökleri bulunmaktadır. Bu itibarla Delhi Türk Sultanlığı kaynaklarının verdiği nakilleri dayatmalardan ziyade döneme bakan yönüyle değerlendirmek daha faydalı olmakla birlikte, üzerinde durulan konuya özenle değinmek de bir o denli faydalı görülmektedir.

Nihai olarak bakıldığında dönem kaynaklarının ve yazarlarının nakilleri ışığında ortaya çıkan ötekileştirici ve dayatma merkezli okuma dışında, karmâtîliği dönem ahvalinde görmek ve anlamak gerekir. Bu çalışmayla birlikte karmâtîlere bakışın diğer coğrafyalarda olduğu gibi burada da farklı bir gözle bakıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Özellikle Firûz Şâh Tuğluk'un sünî bir Müslüman olarak faaliyetleri oturtma çabası ve kendi tercihini yapması oldukça dikkat çekicidir. Yine dönem kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla karmâtîlerin bilinç düzeylerinin yüksekliği ve eyleme geçişleri bir diğer dikkat çekici yön olarak durmaktadır. Ancak bir türlü istedikleri oranda hareket kabiliyetine ulaşamamışlardır. Bu itibarla da onların Hindistan ve Delhi özetindeki kültürel derinliklerine dair bazı bilgiler dışında pek bilgiye ulaşamamaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, Firûz Şâh'ın ortaya koyduğu kısmî bilgiler dışında onların etkinlik alanları, inanışları, ayinleri ve diğer kültürel unsurlarına dair bilgileri Delhi Türk Sultanlığı safhasında bulmak mümkün olmamıştır. Yine Sultan Raziye dönemindeki eylemlerde onların lideri olarak gözüken Nur Türk adlı birisinin varlığı onların başıbozuk şekilde hareket etmediklerini ortaya koymakla birlikte belli bir merkezden harekete geçtiklerini de göstermektedir.

## Sonnotlar

- 1 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî* adlı eserinin 10. kısmının birkaç yerinde Mısır Alevileri (علويان مصر) bahsini açarak bazı bilgiler verir ve bunların kökenlerine temas eder. Bu minval üzere bazı âlimlerin o dönem itibarıyla bunlara “*Karmâtîler*” dediğini ortaya koyar. Bu topluluğun Mağrib ordusunun Mısır’ı Abbâsî Halifeliği’nden almasının ardından bunların bölgeye yerleştiklerini ve ileri gelen isimlerinden birisinin el-Mustansır olduğunu kaydeder. Mısır ve civarının uzunca bir süre bu topluluğun neslinden gelenlerin elinde kaldıktan sonra Bilâd-ı Rûm civarından gelen Frenk ordusunun (لشكر افرنج) eline geçtiğini, bunun üzerine Mısır Alevilerinin Şâm’da bulunan Sultan Nureddîn’den yardım isteyerek kendilerini Frenk ordusunun baskısından kurtarmalarını istediğini ifade eder. Bu doğrultuda bölgeye harekete eden Şam kuvvetleri Mısır’ı ele geçirdilerse de bu defa da onların Mısır’da kalmaları üzerine Mısır Alevileri, yardım talebinde bulduklarına oldukça pişman olduklarına kayıtlar, Cüzcânî’nin eserinde yer bulmuştur (Cüzcânî, 1389/I: 288-290). Philip K. Hitti, “*karmat*” kelimesinin kökeninin şüpheli olduğunu ve Arapça bir kelime de olmadığını belirttikten sonra Arâmi dilinde “*gizli öğretmen*” anlamına geldiğini belirtir. Karmâtîliğin temelini ise İsmâîlî düşüncesinin dini ve siyasi olarak olgunlaşmasını sağlayan Meymûn el-Kaddah b. Abdullah’ın öğrencisi Hemdân Karmat adlı Iraklı bir köylüye dayandığını ortaya koyar. İşte bu Karmat, temel düşünce olarak İslâm Devleti’nin yeniden İranlıların eline geçeceğine inanan ve bunu yıldızlardan okuduğunu iddia eden birisiydi. Kısa süre sonra bu Karmâtî düşüncesi, batnî inancının bir kolu haline geldi (2011: 603-604). Karmâtîler ile ilgili ayrıca bkz. (Hizmetli, 2001/24: 510-514). İsmâîliyye için bkz. (Öz vd., 2001/23: 128-133).
- 2 Târih-i Mâsûmî’de Multân’ın ele geçirilmesinin önemli olduğu üzerinde durularak, burasının Yusuf b. Haccac zamanında Muhammed b. Kâsım es-Sakâfî’nin gayretleri neticesinde fethedildiği ifade edilir. Hemen ardından da bir zaman Mülhitler topluluğunun eline geçen bu bölgenin yeniden zapt edilmesi için Sultan Mahmud’un çaba gösterdiği ve kısa sürede burayı ele geçirdiği belirtilir. Ancak onun vefatının ardından Karmâtîlerin Multân’ı tekrar ele geçirerek, kontrolü sağladıklarını nakleder. Onların bölgedeki hâkimiyeti de Gurlu Sultanı Muizzeddîn Muhammed Sâ’m’ın bölgeyi tekrar fethetmesine kadar sürecektir. Multân hâkimiyeti kısa süre sonra da Delhi Türk Sultanlığı’nın idaresine girecektir (Bekrî, 1382: 147-148).
- 3 Şîiler’in birçok kolu içerisinde yer alan İsmâîlîler, İsmâîl’in imamlığını kabul ettikleri ve imamın saklandığına dair inanca sahip oldukları için “bâtıniye” adını da taşırlar. Bunların bazı ifadeleri dine aykırı olduğu için “mülhide” adını da almışlardır (İbn Haldûn, 1990/I: 508).
- 4 Bu kimsenin başında bulunduğu gruba karşı yapılan mücadele için ayrıca bkz. (Bekrî, 1382: 270-271).
- 5 Sultan Şemseddin İl-tutmuş döneminin tarihçilerinden Cüzcânî, Batnîlerin giriştiği suikast tertibine değinmeden adı geçen dönemi eserinde verir. bkz. (1389/I: 440-452).
- 6 Ayrıntı için bkz. (Cöhçe, 1985/I: 175-186; Koç, 2017/2: 91-121).
- 7 İbn Battûtâ, bu terimle ilgili seyahatnamesinin Halep’ten Dımaşka yolculuk kısmında Melik Nâsır’ın faaliyetlerini ortay koyarken İsmâîlî fedayileri ile alakalı şu kayıtlara yer verir.  
*“Bu cemaatin içine kendilerinden başka kimse giremez. Şu anda Melik Nâsır’ın okları gibidirler. Melik, kendisinden kaçarak Irak yahut diğer bölgelere sığınan düşmanlarının işini bunlar aracılığıyla bitirir: İsmâîlî taifesinden olan bu adamlar maaşlı çalışırlar. Sultan, bir düşmanını yok etmek için bunlardan birini gönderince parasını verir. O şahıs, hizmetini yerine getirdikten sonra sağ-salim dönerse para onun olur. Öbürse oğluna kalır. İsmâîlîler öldürecekleri adamları zehirli bıçaklarla vururlar. Bazen hileleri fayda vermez”* (2005: 86-87).
- 8 Rafz, bir şeyi terk etmek, bırakmak veya bir şeyi kenara koymak gibi anlamlara geldiği gibi, ehl-i sünnetin istilâhında şîâ olmak anlamına gelir (Enverî, 1382/I: 1141).
- 9 Sultanın ortadan kaldırdığı ve yakıttığı bu kitapların ve risâlelerin isimlerinin neler olduğuna dair Del-

hi Türk sultanlığı kaynaklarında bilgiler yoktur. S. Hizmetli'nin işaret ettiği ve Karmâtîlerin düşence sistemini ortaya koyan kaynaklarda isimleri geçmez (2001/24: 513-514).

10 Karmatîler'in düşence sistemiyle alakalı bkz. (Hitti, 2011: 604; Şeşen, 2012: 162-163, 281).

### **Kaynakça**

- Ahmet, M. Aziz. (1995). *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*. Çev. Latif Boyacı. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Anonim, (1387). *Siret-i Firûzşâhî*. Patna: Hodabâş Orneall Public Library.
- Bayur, Yusuf Hikmet. (1987). *Hindistan Tarihi*. Ankara: T.T.K.
- Bedâûnî, Abdülkadir. (1380). *Müntehâbü't-Tevârih*, Tash. Mevlevî Ahmed Ali Sahib. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.
- Bekrî, Seyyîd Muhammed Mâsûm. (1382). *Târîh-i Mâsûmî*, Tash. Ömer b. Muhammed Davudpota, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Berenî, Ziyâeddîn. (1862). *Târîh-i Firûzşâhî*, Tash. Mevlevî Seyyid Ahmed Han Sahib. Kalkûta: Captain W. Nassau Lees.
- Cöhçe, Salim. (1985). "Delhi Türk İmparatorluğunda Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Kırk Kölesi: Çihilgânilerin Kimlikleri ve Oynadıkları Roller". Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul.
- . (2002). "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 8, Ankara: Yeni Türkiye Yay., ss. 689-730.
- Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc. (1389). *Tâbâkât-ı Nâsırî*, Tash. Abdülhey Habibi. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Dihlevî, Emir Hüsrev. (1947). *Hazâ'inü'l-Fütûh*, Tash. Muhammed Vahid Mirza. Pakistan: National Book Foundation Af.
- Enverî, Hasan. (1382). *Ferheng-i Feşorde-i Sohen*, Tahran: İntişarat-ı Sohen.
- es-Sihrendî, Yahya b. Ahmed b. Abdullah. (1391). *Târîh-i Mübârekşâhî*, Tash. Muhammed Hidayet Hüseyin. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Esterâbâdî, Muhammed Kâsım Hinduşah. (1387). *Târîh-i Firişte*, Tash. Muhammed Rıza Nâsırî. C. I-II, Tahran: Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.
- Fîrûz Şâh Tuğluk. (1954). *Fütûhât-ı Firûzşâhî*, Tash. Şeyh Abdü'r-reşîd. Ali-



garh: Department of History, Muslim University.

Herevî, Mevlânâ Nizâmeddîn Ahmed b. Muhammed Mukîm. (1929). *Ta-bâkât-ı Ekberî*, Kalküta: By De Calcutta.

Hitti, Philip K. (2011). *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ. İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Y.

Hizmetli, Sabri. (2001). “Karmâtîler”, *T.D.V.İ.A.*, c. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., ss. 510-514.

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed. (2005). *İbn Battûta Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbn Haldun. (1990). *Mukaddime*, Çev: Zakir Kadirî Ugan, İstanbul: Şark İslâm Klasikleri (M.E.B.).

İsemî, Hâce Abdülmelik. (1948). *Fütûhu's-selâtîn*, Neşr. A. S. Usha, B. A. Karachi: Junior Lecturer in Persian, University of Madras.

Koç, Bilal. (2017a). “Delhi Türk Sultanlığı'nda Tuğluklular Dönemi Siyasi Tarihi (1320-1414)”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

—. (2017b). “Devletin Nesepten Sebebe Geçişine Direnen Bir Unsur Olarak Çihilgân/Kırklar Meclisi”. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi 2, ss. 91-121.

Konukçu, Enver. (1992). “Hindistan'daki Türk Devletleri”, *D.G.B.İ.T.*, c. 9, İstanbul: ss. 373-535.

Kortel, S. Haluk. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, Ankara: T.T.K.

Merçil, Erdoğan. (2006). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: T.T.K.

Öz, Mustafa ve Mustafa Muhammed eş-Şek'â. (2001). “İsmâiliyye”, *T.D.V.İ.A.*, c. 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., ss. 128-133.

ŞEŞEN, Ramazan. (2012). *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: İSAR.

Zeydan, Corci. (2012). *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.